

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ МАЖЛИСИ ҚОНУНЧИЛИК
ПАЛАТАСИ ЎЗБЕКИСТОН “АДОЛАТ” СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИК
ПАРТИЯСИ ФРАКЦИЯСИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

**“ИЖТИМОИЙ ФАНЛАР”, “ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК
ЖАМИЯТ ҚУРИШ НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ”, “ЎЗБЕКИСТОН
ТАРИХИ” КАФЕДРАЛАРИ**

**“ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ ВА
ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ
ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ, ФАЛСАФИЙ МАСАЛАЛАРИ”**

Республика илмий – амалий конференцияси

**ИЛМИЙ МАҚОЛАЛАР
ТЎПЛАМИ**

Тошкент

2017 йил 28 апрел

Юсупова Д. Зангиота тумани 67- мактаб илмий тадқиқотчи. Ўзбекистонда фалсафий дунёқарашнинг янгиланиши ва унинг маънавий асослари.....	356
Алимова Г., ҚДПИ катта ўқитувчиси. Ўзбекистонда кичик ва ўрта шаҳарларни ривожлантиришнинг аҳамияти.....	359
Тургунов Т.А., ЎДЖТИ катта ўқитувчиси. Фарзанд тарбиясига жамиятнинг таъсири ҳақида.....	363
Рузматова Д., ЎзМУ талабаси. Иммануил Кант эркинликнинг турлари ҳақида.....	365
Эрниёзов Ў.К., ТАЙЛҚЭИ ўқит. Бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодий тақсимот муносабатлари.....	368
Baratov R.O', ТТУМИ kat.o'qit. Asrorov B.G', ТТУМИ talabasi. Inson ongi uchun kurash; yoxud ommaviy madaniyat.....	371
Саидмуродова Т., Т.Глиер номидаги РИММАЛ катта ўқитувчиси, Халқ таълими аълочиси. Маънавият тушунчасининг фалсафий таҳлили.....	373
Байалиев Ж.Қ., ТДИУ, ф.ф.н. катта ўқитувчи. Ёшларни тарбиялашда диний ва дунёвий мафкураларнинг аҳамияти.....	374
Хайдаров Х.Ф., ТПТИ, ф.ф.д. проф. Хайдарова А.Х., ЎзМУ. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда фалсафий тафаккурнинг аҳамияти.....	378
Норов Т.О., ТДИУ катта ўқитувчиси. Навоий қарашларида иқтисодий муносабатлар.....	381
Алимова Г., ҚДПИ катта ўқитувчиси. Урбанизация-шаҳарлашиши жараёнларларининг социологик таҳлили.....	385
Худаёров А.Х., ТАҚИ катта ўқитувчиси. Ёшлар маънавиятини юксалтириш - давр талаби.....	389
Шакаров Ў.Б., ТАҚИ ассистент. Фуқаролик жамияти ҳақидаги гоялар эволюцияси.....	391
Абдурахмонов Х., ЎзМУ магистри. Хозирги замон фалсафасида ҳамда Форобийнинг ижодида юнон файласуфлари Платон ва Аристотель ижтимоий қарашларига муносабат.....	393
Илҳомбеков Б. А. ТДИУ асс.. Ёшларнинг ижодий фикрлаш қobiliятини ривожлантириш зарурияти.....	398
Бобоев Б.А., ТТА асс. Таълим ва маданият ривожини – жисмоний ва руҳий соғломлик гарови.....	400
Акрамов Х.Ф. препод. ТГТУ. Социология спорта в системе образования гражданского общества.....	402
Авалова Г., ст.препод.ТФИ. Милосердие как условие формирования гармонично развитой личности.....	404
Султонова Д., Маҳмаджонова М., Зангиота озиқ-овқат касб-хунар коллежи ўқитувчилари. Баркамол авлодни тарбиялашнинг маънавий-	

уни она сути билан боқиш, тез-тез хомиладор бўлишдан ўзни тийиш, мижозга эътибор беришни таъкидлайди.

XI асрда яшаб ижод этган машхур мутафаккир Юсуф Хос Хожиб ўзининг “Кутадғу билиг” асарида оиланинг шаклланиши ва мустақмаланишидаги эр-хотин муносабатларига алоҳида эътибор беради. Оила, деб уқтиради Юсуф Хос Хожиб, инсон зиммасига қатор ижтимоий ва ахлоқий вазифаларни юклайди, уларни бажариш эр-хотиннинг бурчидир. Мутафаккир оила қуришда куёв-қайлиғларнинг насл-насабига эътибор бериш керак дер экан, бу нарса авлодлар қонининг покизалиги ва соғлиғига, соғлом фарзандларни дунёга келишига ишора эканлигини уқтиради.

Мутафаккир шоир Алишер Навоий ўзининг машхур “Маҳбуб-ул-кулуб” асарида, оила ва фарзанд тарбияси масалалари умуминсоний гоё эканлигини олға суради.

Соҳибқирон Амир Темури ҳам оила, оила тарбияси борасида қимматли фикрлар билдириб, оилага ғамхўрлик қилиш давлатнинг асосий вазифаларидандир дея таъкидлайди. Амир Темури оила қуриш масаласига алоҳида эътибор берган. Бу ҳақда “Темури тузуклари”да қуйидагича ёзади: “Ўғилларим, набираларим ва қариндош уруғларимни уйлантирар эканман, келин изламоққа эътибор бердим. Бу ишни давлат юмушлари билан тенг қўйдим. Келин бўлмишнинг насл-насабини, етти пуштини суриштирдим, соғлиқ, жисмонан камолотини аниқладим, барча қусурлардан холи бўлсагина келин тушурдим. ... Фарзандларимга эса ичимлик ичиб хотинларига яқинлашишни ман этдим. Зотан, шароб таъсирида бунёдга келган фарзанднинг насл-насаби бузилади”. Амир Темурнинг бу сўзларидан соғлом онадан соғлом фарзанд туғилиши, насл тозаллигини сақлашда, оталарнинг бурчи ҳам эътиборга молик эканлигини кўришимиз мумкин.

ИММАНУИЛ КАНТ ЭРКИНЛИКНИНГ ТУРЛАРИ ҲАҚИДА

Рузматова Д., ЎзМУ талабаси

Эркинлик масаласини ўрганган файласуфлар қаторида Кантнинг ўрни алоҳида ажралиб туради. Унинг фалсафасида эркинликнинг бир-бири билан ҳар хил боғланган ва бир-биридан ажратиш шарт бўлган турли хилдаги тўртта асосий тушунчалари мавжуд. Лекин Кант улар ўртасига қатъий фарқ қўймаган.

Биринчидан, – эркинлик трансцендентал лаёқат сифатида кўрилади. Бу бир қатор воқеликлар сабабларидан тафаккурнинг озодлигидир. Тафаккурнинг ушбу эркинлиги унга ҳиссий шартланмаган воқеликларни

тартибга солишнинг бошланғич нуктаси сифатида роль ўйнашига имкон беради. Бу эса ўз вақтида, уларга трансцендентал фаолиятнинг априор натижаси кўринишидаги сабабиятни тақдим этади. Априор атамасининг ўзи “амалий зарурият” маъносини беради, лекин у шу билан бир қаторда “ҳодисаларни ўз-ўзидан бошлаш” каби назарий хусусиятга эга.

Иккинчидан, Кант воқеликлар дунёсида эркинликнинг “нисбий” тушунчасини қўллайди. Бу дунёга қазий зарурият сингиб кетгани учун эркинлик бу ерда тажрибанинг англаган зарурияти кўринишида мавжуд бўла олади. Худди Спинозанинг модус-инсон эркинлиги кўриниши каби. Бу ерда инсон ўзининг ташқи тобелиги тўғрисидаги фактни таҳлил қилади ва уни ҳеч қандай қаршиликсиз қабул қилади. Бу – “космологик мазмундаги” эркинликдир.

Учинчидан, бу ақл бовар килувчи нарса ўзининг оламидаги эркинлик, яъни “эркинликнинг олий принципи”, “эркинлик орқали сабабият”. Унинг аналоги сифатида “эркин зарурият” субстанцияси келтирилиши мумкин ҳамда Спиноза тизимида донишманд ўша чуқур англаган зарурият даражасигача кўтарилади. Аналогия бу тасодиф эмас: Кантнинг ўзида ҳам ахлоқий инсонлар трансцендентал эркинлик билан ўзаро алоқадорликка эришишлари лозим.

Тўртинчидан, Кант эркинликнинг одатий тушунчасидан, яъни эмпирик дунёдаги ўзбошимчалик хусусияти тушунчасидан фойдаланишига тўғри келган. Бу инсон иродаси орқали ҳиссиётнинг турли мажбуриятлари орасидан бирини танлаш имконидир, лекин ҳиссиёт мажбуриятларидан мутлақ мустақил бўлиб олмаган тақдирдагина. Кант айнан унга ургу берган пайтида ортодоксал диний қарашларга ўзи истамаган ҳолда яқинлашиб боради [1: 40]. Аммо бу “эркинликнинг салбий мазмуни”дан бошқаси эмас. У ахлоққа зид келувчи (“ёвуз”) юриш-туришнинг сабабидир. Бироқ усиз қонун доирасидаги ахлоқни тасдиқлаш, очиб бериш амри маҳолдир. У қайердан келиши эса мавҳумдир.

Эркинликнинг бу каби тўрт туридан ташқари Кант яна қуллик ва зўравонликдан мутлақ холи бўлган эркинлик, яъни сиёсий эркинликка ҳам эътибор қаратади. Ҳақиқатан ҳам, Кантнинг ёзишича: “Эркинлик ўзгаларнинг ҳуқуқларини бузмайдиган қилмишларимиз имкониятидир”. Уни таъкидлашча, эркинлик бу фуқаронинг ўзи роя қилишга розилик билдирган қонунларгагина бўйсуниб ҳуқуқидир. Бошқа тарафлама эса, ҳар қандай давлатнинг фуқароларидан ўзгача эмас, мана шундай бахтли бўлиш керак, дея мажбурламаслик талаб қилинади. Кант “қулликка” қарши чиқади: “Бир инсоннинг фаолияти бошқа бир инсоннинг иродасига бўйсунушидан даҳшатлироқ нарса бўлмаса керак... қуллик инсон табиатидаги энг олий

ёвузликдир... Бошқа бировга қарам бўлган инсон – инсон эмас” [2: 2, 218-220].

Эркинликнинг барча қўшимча турлари асосийларининг қўшилишидан вужудга келади ва улар бир-бири билан алоқадор бўлади. Космологик эркинлик трансцендентал ўз-ўзидан ҳосил бўлган эркинлик маҳсули саналади. Эркинликнинг “ўзининг салбий таъсирларига бўйсундириш ва ўз эҳтиросларини жиловлаш” [2: 4, 2, 343] укуви сифатидаги кўриниши, трансцендент эркинлик билан феноменлар дунёсидаги рационал ўзбошимчаликнинг ўзаро алоқадорлик натижасидир. Бу мазмунда Кант ёзади: “Эркинликнинг амалий тушунчаси мана шу эркинликнинг трансцендентал ғоясига (тўғрироғи трансцендентал эркинликнинг ғоясига) асосланади. Бунинг оқибатида эса эркинлик имконияти борасидаги саволда қийинчиликларга замин яратилади” [2: 3, 478].

Демак, Кант олдида трансцендентал эркинлик қандай қилиб эмпирик дунёга “ёриб чиқишини” тушунтиришга ўхшаш масала турарди. Яъни фикрлашдаги ҳамда эгоистик, аммо қонуний этикани ёқловчи индивиднинг хулқ-атвордаги сабабий-оқибат алоқадорлиги кўринишида ахлоқий шахснинг мотивациялари қайси йўл орқали намоён бўлади, деган масала. Шунингдек, қандай усул билан юқори талабдаги мажбуриятлар (ўзини қурбон қилиш ва ҳаказо) билан қонуний ҳаракатлар бир-бирига мос келмайдиган вазиятларда эркин сабабият табиий сабаблар билан уларнинг бир бутунлигини бузмаган ҳолда алоқадорлик касб этади [2: 3, 481].

Кант бу масалани идеал вақтга таянган ҳолда ечишга ҳаракат қилади. Ноуменлар дунёсидаги эркинлик, агар у ерда бор бўлса, вақтдан ташқари ва айнан унинг мавжуд эмаслигидан пайдо бўлади. Бу эса ҳар қандай сабабий-оқибат алоқасига имкон бермайди (ҳар эҳтимолга қарши унинг категориал мазмунда). Феноменлар дунёсининг шарт-шароитларида ахлоқий қарорларни қабул қилувчи амалий тафаккур вақт иштирокида ҳаракатланади ва ундан инсон хатти-ҳаракатларига эҳтимолий таъсир кўрсатиш учун фойдаланади. Аммо ўша тафаккурнинг ўзи “ҳеч қандай вақт фарқланишларини тан олмайди...” [2: 4, 1, 68]. Вақтнинг ўзи бўлса, субъектнинг барча чуқур тузилмасига кўра ҳамма ҳиссиётлардан ҳоли. Унинг кўрсатилган ўзгарувчан қисматларида у “кўприк” сингари эркинликнинг абадий дунёси билан ўтиб кетувчи табиат ҳодисалари дунёсини бирлаштириб туради.

Берилган фикр Кантнинг фикрлар кетма-кетлиги учун табиий, аммо мавҳумдек кўринади. Трансцендентлик тажрибага назарий жиҳатдан қандай имманент бўлиши тўғрисидаги савол жавобсиз қолган. Нега “соф” эркинлик “табиий ҳодисалар қонунига тўсқинлик қилмайди” [2: 4, 1, 168], қандай

қилиб ахлоқий бурч (*Sollen*) табиий заруриятга (*Müssen*) суқулиб киради ҳамда умуман олганда, у дунё билан бу дунё, моҳият билан воқелик қандай боғланган, каби саволлар аввалгидек тушунарсиз. Категорик императив қонуний муҳитга кириб боришини, унинг устига ахлоқсиз хатти-ҳаракатларни онтологик асослаб бериш Кантнинг қўлидан келмади.

Шунинг учун ҳам у психологик асослаш йўлига ўтиб олади. Ахлоқда камчилик бўлмаган ва фикр юритиш қобилиятига эга инсон қонуний хатти-ҳаракат қилиш учун ўзини куч орқали мажбурлашига тўғри келмайди. Аммо шахсий майл ва истакларига қарши чиқмай ҳамда улар билан қийналиб курашмасдан ўзининг ахлоқий бурч даъватига қулоқ солишининг иложи йўқ. Инсоннинг характерини категорик императив тарбиялайди, яъни аниқроқ айтганда, ўз-ўзини севишга интилишни “четлаштириш”га ўргатади ва бурчга ҳурмат ҳиссини уйғотади. Эмпирик ҳаётда ривожланиши чексиз давом этувчи категорик императивни жонлантириш учун психологик шарт-шароитда учрайдиган, ўзгача, янада кучлироқ асос керак.

Кант учта шундай шарт-шароитни ажратиб ўтади. У уларни амалга жорий этилиши зарур бўлган фаразлар деб билади. Учта тажрибавий тафаккур фаразларини қўллаш категорик императивни воқелик дунёсида англашни билдиради. Бу табиат муҳитига эркинликни кириб боришини асослашдир. У унинг чуқур онтологиясини ташкил қилади. Биринчи фараз инсоний иродани тўлиқ автономлигини, яъни унинг ахлоққа мўлжалланган эркинликка тезлик билан ўтувчи ҳурлигини талаб қилади. Кант, ҳагто, шундай дейди: “...эркин ирода ва ахлоқий қоидаларга бўйсунган ирода, - иккиси бир маънога эга” [2: 4, 1, 290], бироқ эркинлик ва ахлоқий қонун бир нарсаси эмас. Шунинг учун ҳам у лўнда формуладаги биринчи фараз мазмунига ўз таъсирини кўрсатади: “Сен бурчлисан, демак, сен бажара оласан”. Ахлоқий жиҳатдан фикр юритувчи инсон эркинликни қўлга киритишини исботлашни Кант уддасидан чиқолмади. Унинг мавжудлигини эса Кант шунчаки фараз шаклида берди.

Саволга мантикий ёндашган тақдирда деонтик мантиқ тадқиқотлари бўйича ўзимиз томондан қабул қилинган нормани бажариш учун лаёқатни пайдо қилиш нотўғри саналади. Аммо Кант формуласининг минимал аҳамияти бўйича “норма субъект уни бажара олиш лаёқати мавжудлигига қараб мажбурият юклайди” деган шакли мантиқан тўғридир.

Назарий тафаккур космологик ғоясининг учинчи антиномиясида эркинлик Кант томонидан дастлаб имконият модусида деб кўрсатилган. Энди эса у йўл қўйилиши мумкин бўлган (регулятив) модусдан жой олган. Шундай экан, категорик императив табиатга бўйсунмиш иродасини бузишда ҳамда табиат мавжуд бўлмаганда регулятив хусусиятга эга икки дунёда ҳам

регулятивдир! Ҳозиргина Кант томонидан эркинлик ҳаракати вақт хусусиятига таянган ҳолда асосланди. Энди эркинлик категорик императивнинг ҳаракатини тушунтира туриб, уларга ўзи шахсий ахлоқий принцип сифатида асосланмоқда. Кант ёлғон айланасига тушиб қолмоқда.

Эркинликни турларга бўлиб бундай ўрганиш унга бўлган муносабатни турли кўринишларда намоён қилинишига олиб келади. Лекин Иммануил Кант улар ўртасига кескин фарқ қўймайди. Шу туфайли ҳам улар бир-бирини тўлдириб, бир-биридан келиб чиқиб таҳлил қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Кант И. Религия в пределах только разума. — СПб., 2008.
2. Кант И. Сочинения в шести томах. — М.: Мысль, 1963-1966.

БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИ ШАРОИТИДА ИҚТИСОДИЙ ТАҚСИМОТ МУНОСАБАТЛАРИ

Эрниёзов Ў.К., ТАЙЛҚЭИ ўқит.

Жамият ижтимоий таркибида ҳар бир шахс қайси ижтимоий гуруҳга ва ундаги ҳудудий, тармоқ (соҳа) ва ижтимоий мавқе йўналишига мансублиги билан ҳарактерланади. Булардан ташқари яна, шахс жинси, ёш жиҳати, оммавий аҳволи, ижтимоий келиб чиқиши, миллий мансублиги, маълумоти, илмий даражаси каби параметрлар билан ҳам ўрганилади. Ҳозирги бозор муносабатларига ўтиш даврининг иқтисодий қийинчиликлари ижтимоий гуруҳ ва айрим шахслар қанчалик моддий имкониятга эгалиги, жамгарма маблағи миқдори каби томонларни ўрганишни ҳам талаб этади.

Ҳозирда ижтимоий муносабатларда жамиятимиз учун мутлақо янги бўлган асослар яратилмоқда. Хусусий мулкчиликка асосланган кўп укладли, дунё сари очиқ юз тутган иқтисодиёт пайдо бўлаётир. Шунинг учун ҳам янги иқтисодий ва тақсимот муносабатлари социологиясини ишлаб чиқиш социология фанининг асосий вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда. Ҳозирда меҳнатнинг мазмунини чуқур ва ҳар жиҳатдан ўзгартирмай туриб, жамиятимиз ижтимоий таркибида сифат ўзгаришига эришиб бўлмайди. Бунинг учун, энг аввало, меҳнатга янгича муносабатни таркиб топтириш, янги технологияни яратиш, фанни янада тараққий эттириш, муносиб малакали кадрлар тайёрлаш, маорифни тубдан янгилаш каби кечиктириб бўлмайдиган вазифалар амалга оширилмоғи лозим.

Иқтисодиёт социологияси ишлаб чиқариш ва меҳнат жараёнини, тақсимот муносабатлари, моддий таъминот, аҳолининг моддий турмуш даражаси ва шу каби жамиятнинг иқтисодий ривожланиш соҳасидаги